

ХРИСТИЯН-СОЦИАЛНИЯТ ИКОНОМИЧЕСКИ МОДЕЛ - ХСИМ

Появата на идеята за изграждане на общество на достатъчност е свързана с непрекъснатото домогване до свалянето на регулативността и засилване на свободната конкуренция, които се противопоставят на опита на държавите да упражняват контрол върху икономическото развитие.

Къде е границата между регулативните функции на държавата и пазарната свобода? Докъде се простират ангажиментите на държавата и Църквата към социално-икономическото развитие и откъде започва господството на пазара? В отговора на тези въпроси се търси обяснение за очертаване на границата между държава, Църква и пазар, засягаща интересите на цялото общество и на отделната личност. В условията на динамично развитие тази граница непрекъснато се мени, тъй като е обусловена от комплексното действие на множество фактори. При това тя все повече се трансформира от граница в общо поле между държавата, Църквата и пазара, което непрекъснато се разширява. В пространството на разширяващото се поле се преплитат, без да се конфронтират пазарните, държавните и християнските принципи. В този аспект връзката между държавата, църквата и пазара не се третира като отдаденост на пазара, нито като негово отрицание, а като сечение, в което неантагонистично съжителстват и държавната намеса, и принципите на пазара. Прилаганите досега модели за обществено развитие имат освен достоинства, и несъвършенства, защото се опитват да вкарат в рамка разнообразието на живота и нашето разбиране за него. Това много добре се разбира както от учените, така и от управляващите, но чрез моделите по-ясно могат да се определят шаблоните на развитието и да се ограничи изследването на общественото развитие.

Общите методологически модели, отнасящи се до конкуриращите се концепции за посоката на развитие, въпреки многообразието си, могат да се обединят в три групи: стадиално-линейни, културно-плуралистични и ценностно-цивилизационни.

- Към първата група модели се отнасят идеите още от Просвещението, идеите на големите философи Хегел, Маркс, Кейнс, Тофлер. Тези модели са свързани с традициите на формационния подход и теориите за модернизацията, с моделите за постиндустриалното общество, обществото на "третата вълна", на "посткапитализма".

- Към втората група се отнасят: моделът на Тойнби, изследващ 26 различни цивилизации, теорията на А. Солженицин, А. Зиновиев и др. Според тях е погрешно да се налагат готови модели върху местната специфика, защото те предизвикват тежки деструктивни последици. Моделите трябва да са обусловени от спецификата на съответното национално стопанство.

- Третата група модели е характерна за страните от Източна Европа, които се ориентират към пазара след разпадането на централно управляваното стопанство. Такива теории развиват Е. Гелнер, А. Селигман и други опитващи се

да покажат посоката на развитие към общите цивилизационни ценности, към Европа, към "гражданско общество", към възраждане на традиционните християнски ценности.

Държава, Църква и пазар, поставени на историческата сцена през последните десетилетия

Историята на общественото развитие, представена посредством еволюционните цикли, е свидетелка на две крайности – централизирано управление на икономиката в тоталитарните държави и пълна пазарна свобода, предизвикваща хаос в държавите с "отворена икономика". В държавите от т.нар. "източен блок" се установява господството на марксистическия модел на планово стопанство, при който държавата от рефер на икономиката се превръща в основен играч. Тази самонадеяност и крайност предизвиква фалит на правителствата, а заедно с това следва пълен хаос поради премахването на регулаторния механизъм. Без нужната подготвеност държавите изведнъж попадат в зависимост единствено от пазарната конкуренция.

В страните с пазарно стопанство на свой ред е наложен за десетилетия кейнсианският модел, а след Втората световна война – моделите на смесената икономика, на "социалното пазарно стопанство" (СПС), на "икономиката на благоденствието", моделът на Хайек за свободния пазар и др. В Англия и Франция например господства с успех "смесената икономика", докато в Германия се установява господството на СПС. Разрухата на икономиките на тези държави след Втората световна война, голямата безработица и инфлация, от една страна, и мощната индустриализация на СССР – от друга, са едни от основните причини за избора на техните социално-икономически модели. Шарл дьо Гол, ръководителят на временното правителство на Франция след войната, отбелязва: "Държавата трябва да държи в ръцете си всички лостове на управлението." Франция се превръща в държава със смесена икономика, при която държавата придобива основния дял в стратегическите отрасли, развиват се също частният и контролираният сектор. Тъй като държавата е доминирана от дълбока криза на платежния баланс и остра нужда от модернизация, то с тази задача е натоварено правителството, защото частният сектор не може да се справи. Модернизация или упадък – това е изборът на Плана "Моне", който вижда в модернизацията единственият безалтернативен път за развитие.

В Германия капитализмът е жестоко дискредитиран. Разруха, дефицит, безработица и инфлация, придружени от лоша стопанска година за земеделието в цяла Европа – това е картината в раздробената и победена следвоенна Германия. В това време Лудвиг Ерхард, принадлежащ към групата на ордолибералните икономисти от т.нар. Фрайбургска школа на В. Рьопке, В. Ойкен и А. Рюстов се обявява за свободни пазари, против държавния контрол в икономиката, смятайки картелите за основните причинители на злото. Той е против частното и държавното съсредоточаване на властта. Според него пазарните сили и икономиката, основани на конкуренцията, трябва да служат като еталон на ордолибералите. Това е гледна точка, различна от тази, застъпвана във Франция и Англия, но същевременно различна и от гледната точка на А. Смит за "свободното пазарно стопанство". Л. Ерхард приема идеята,

че правителството трябва да изгради и да поддържа рамка, която да подпомага конкуренцията и да възпрепятства създаването на картели.

Социалното пазарно стопанство се свързва с определен ред или естествено устройство на обществото, а то от своя страна - със силна държава и силен обществен морал. Ето как описва представата си за СПС В. Рьопке: "Ние не искаме никакви ограничения върху основаната на конкуренцията пазарна икономика и свободно плаващия ценови механизъм. Не искаме и смесена икономика... Знаем също и това, че ако търсим напълно свободна пазарна икономика, основана на конкуренцията, тя не би могла да се носи свободно в социалния, политическия и моралния вакуум, а трябва да бъде поддържана и закриляна от силна социална, политическа и морална рамка. Правосъдието, държавата, традицията и моралът, непоклатимите стандарти и ценности... са част от тази рамка, досущ като икономическата, социалната и фискалната политика, които извън пазарната сфера балансират интересите, защитават слабите, обуздават крайностите, съкращават разходите, ограничават властта, определят правилата на играта и се грижат те да бъдат спазвани." Тези мисли доказват, че не съществува противопоставяне между предпочитанието към свободен пазар, от една страна, и създаването на мрежа за социална сигурност – от друга. Напротив, такава политика отново може да възроди ликвидираната средна класа в обществото, което е една от основните причини за разклащането на демокрацията.

В резултат на така сложилите се исторически условия конкуренцията постепенно се превръща в основен принцип на стопанския живот за страните от Западна Европа. Но свободната игра на пазарните сили и превръщането на държавата предимно в "нощен пазач", характерни за свободната конкуренция, също не се възприемат. Хаосът в резултат от прилагането на теорията за свободната игра на пазарните сили предизвиква необходимостта държавите да създадат подходящи правови рамки и да контролират тяхното спазване, така че икономическото надмощие да не нарушава самия принцип и да не накърнява правата на по-слабите. Икономическата практика в Германия недвусмислено показва, че СПС също се нуждае от нормотворчески, правораздавателни и правозащитни органи. Именно поради тази причина обществото има нужда от установяването на гъвкав и динамичен икономически ред, който да е в хармония с природата на човека и нещата. Този ред е възможен в условията на една по-отворена и по-ефективна система от централното планиране и насочване, но е и по-ограничен от СПС. Той трябва да е в състояние бързо да реагира на постоянните изменения и подаваните пазарни сигнали. Чрез децентрализирани решения той трябва да може да упражнява необходимия контрол над системата. Чрез действени закони и институционални правила трябва да създава такава правна рамка, която да възпира своеволията и злоупотребите с власт, да отстранява неоснователните привилегии, да допринася за социална уравновесеност и справедливост. При този нов ред държавата дотолкова поема контрола над икономиката, доколкото да се улесни ефективното функциониране на пазара. С други думи, икономиката работи под тройното ръководство на правителството, работодателите и трудещите се.

Духовните корени на идеята за СПС са поставени от Мюлер – Армак, популярни като "икономическа теория за конюнктурната политика", или както се изразява сам авторът"... като концепция за съзнателно оформяне на икономическата и обществената система според хуманни и християнски ценностни критерии".

Отделни идеи за социалното пазарно стопанство могат да се открият в “моралната философия” на Д. Хюм, А. Смит и Дж. Ст. Мил, както и в етичните принципи на И. Кант. Но най-задълбочени и практически приложимо те са изложени от Л. Ерхард. Под ръководството на Аденауер и Ерхард, прилагайки тези идеи, Германия бързо се справя със следвоенните затруднения, за да се нареди сред водещите държави в Европа. Идеите на Л. Ерхард най-добре са изложени в популярната му книга “Благосъстояние за всички” (1957 г.). В основата на неговата концепция са залегнали няколко ръководни момента:

1. Социалната политика трябва да гарантира “най-голямата степен на свобода, на частна инициатива и на лична отговорност за собствената си съдба”. В същото време стопанските агенти не са освободени от появата на пазарни рискове, съпътстващи функционирането на пазарното стопанство.
2. Между икономическата и социалната политика трябва да съществува неразделна връзка, която да не позволява появата на негативни феномени като инфлация и безработица и да не допуска парична политика, подкопаваща стабилността на националната парична единица.
3. Намесата на държавата в стопанския живот трябва да става само в случаите, когато гражданите не могат да се справят сами с проблемите на социалното си осигуряване. По този повод Л. Ерхард пише: “В началото трябва да стои собствената отговорност и едва когато тя не достига, или би направила засечка, да се включва и отговорността на държавата и обществото”.
4. Социалното осигуряване не трябва да е самоцелно, а строго да се обвързва с производителността и ефективността на производството. Това ще сведе до минимум нуждата от държавна намеса. В този дух колективната система за всеобхватно социално осигуряване и социална помощ не е препоръчителна. Насоките са за свеждане до минимум на интервенциите на държавата при преразпределение на доходите, като по този начин се намалява обременяването на бюджета с финансирането на социалните разходи.
5. Като приоритет на държавната политика се определя икономически растеж, възприеман като ключ за решаване на стопанските и социалните проблеми.
6. “СПС”, от една страна, се основава на личната отговорност, на постигнатия успех и на конкуренцията, а от друга – на справедливостта, партньорството и социалното равновесие.

През “тридесетте славни години” благодарение на модела за социалното пазарно стопанство Германия се превръща в страна на “икономическото чудо”. Безработицата през 1970 г. е 0,5%, а годишният икономически растеж – 5–6 %. Този успех както на Германия, така и на останалите индустриални държави затвърждава схващането, че правителствата трябва да поемат активната роля за надзора и направляването на икономиката. Както “смесената икономика”, така и “СПС” доказват своята годност и перспективност за периода след Втората световна война. Благодарение на тези модели, благоприятстващи натрупването на капитали, в страните от Западна Европа се възцарява общо благоденствие, висок стандарт на живот.

Натрупването на капитали променя обществото по два начина. Единият е повишаване на стандарта на живот в страните, където сложната структура на капитализма се установява успешно. Доказателство за това са твърденията на редица учени и особено на демографа Пол Берох, който изследва три отпавни периода – 1750, 1930 и 1980 г., или период от 230 години. Той доказва, че през 1750 г. не се е забелязвала чувствителна разлика в средния доход на т.нар.

“развити държави”. През 1930 г. средният доход на глава от населението е 4 пъти по-голям в сравнение с 1750 г. и 4 пъти по-голям през 1980 г., в сравнение с 1930 г. Или: за 180 години средният доход се увеличава 4 пъти – толкова, колкото само за 50 години след 1930 г. При слаборазвитите държави няма съществена разлика в средния доход между първите два периода и тя е малко по-голяма от два пъти за периода между 1930 и 1980 г. Става ясно, че средният жизнен стандарт е бил почти еднакъв през 1750 г., докато през следващите 230 години средният човек в капиталистическия свят е станал 8 пъти по-богат от човека в некапиталистическата действителност.

Вторият начин на въздействие на капиталистическото натрупване се свързва не толкова с по-високата производителност, колкото със страничните ефекти на капитализма. По-важната причина е “изсмукването” на богатствата от недоразвитите страни, намиращи се в периферията, към развития център – това е версията за многостранната капиталистическа експлоатация, водеща до нарастваща пропаст между богати и бедни нации.

Дори ако тази статистика на П. Берох се подложи на съмнение, едно е ясно: в историята на общественото развитие не е имало такъв обществен механизъм за устойчив икономически напредък като механизма на капиталистическото натрупване в условията на развит пазар. В същото време натрупването предизвиква усилена концентрация и централизация на производството, които провокират нестабилност и пазарни дефекти. Тук обаче трябва да сме внимателни с изводите, защото нестабилността на системата невинаги трябва да се смята за неин неуспех, нито растежът да се приема като безусловен успех. Растежът е успешен резултат на системата, а рецесията е нейният недостатък, когато се отнася до интереса на отделните хора. В същото време от друга отправна точка, свързана с действието на капиталистическата система като цяло, тези изводи за успех и неуспех се оказват невалидни. Така например високите темпове благоприятстват материалното благополучие, но предизвикват в същото време негативни социални ефекти (диференциация на обществото на бедни и богати, инфлация, безработица), водят до изчерпване на природните ресурси, застрашават с екологична катастрофа и т.н.

Освен с натрупването, капитализмът пряко се свързва с пазарната система. Тези две категории обаче не трябва да се приемат като еквивалентни. Пазарната система е основното средство за построяване и координиране на цялото, но самият пазар не е източникът на енергия за капитализма. Пазарът е проводник, по който тече енергията на системата, и механизъм, чрез който частната сфера може да организира дейността си без пряката намеса на държавата. Затова пазарът се възприема като сфера, която въвежда мироглед в обществото; това е невидимата ръка, която подтиква хората към постигането на обществените цели, които не са били част от съзнателните им намерения.

Докато пазарът създава съгласуваност и ред, хората не си дават сметка за неговото съществуване. Но той невинаги се държи по този подреден и невидим начин. Понякога той действа безредно, води до фалити. Това се дължи, от една страна, на структурата на производството, която не съответства на неговите изисквания, а от друга - на психологически, а не само на технологически причини.

Пазарната система оказва влияние върху капитализма било когато работи тихо и безпроблемно, било когато работи шумно или с аварии, което предизвиква т.нар. “пазарен провал”, изразяващ се в съответни форми. Например т. нар.

“външни ефекти” са свързани с по-високите такси, по-големите разходи за здравеопазването, предизвикани от замърсяването на околната среда на работещите с пълни обороти заводи. Разходите, свързани със замърсяването, са външни за производствения процес, не се плащат от заводите, а се поемат дори от хора, които нямат пряка връзка с тяхната дейност. Това показва, че пазарният механизъм не служи правилно на една от целите – да предостави на обществото точна оценка на относителната стойност на производството на отделния продукт. Нещо повече, конкуренцията принуждава производителите да избират винаги такъв начин на производство, който е по-икономичен, но невинаги е ефективен за обществото. Примери за “външни ефекти” могат да се дадат достатъчно, за да се разбере, че не е възможно да се вземат всички те под внимание и да се включат като “външни разходи” или “изгоди”. Но в същото време, ако най-съществените от тях не се преценят, то изводите ни за изгодата могат сериозно да се деформират.

Другото въздействие на пазара е върху културата на обществената система. Моралът, концентриран в израза “всеки за себе си”, до голяма степен отразява пазарния манталитет и предизвиква засилване на потребителското отношение към живота. Или, както твърди Й. Шумпетер, детронирането на капитализма ще дойде не от анализа, а от въображението, защото културата на капитализма е разрушителна за ценностите.” Капитализмът - пише той – създава рационален начин на мислене, който след като е разрушил моралния авторитет на толкова други институции, накрая се обръща срещу собствения си авторитет: буржоата открива за свое учудване, че рационалистичната нагласа не се спира пред удостоверенията на крале и папи, а атакува и самата частна собственост, и цялата схема на буржоазните ценности”. Този анализ най-малкото ни позволява да извлечем поука, че колкото и да са песимистични прогнозите за развитието на капитализма, те го виждат движен от стремежа към придобиване, ограничен глобално от борбата на всеки срещу всички. Общият елемент се съдържа във вътрешната нестабилност, предизвикана от деформирания пазар, чиито енергии се пораждат неравномерно, а саморегулиращият механизъм е непостоянен. Така самопораждащата се промяна се оказва главният враг на системата. Безредието произтича от функционирането на системата. Тук може да се посочи нежелателната динамика на икономическата сфера, която трябва да се задържа, уравнивява или пренасочва от единствената сила, способна да се противопостави на икономическата сфера – държавното управление.

Ако проследим двестагодишната история на капитализма, ще видим, че капиталът и частната собственост са тези, които многократно са се увеличили, докато регулативните и социалните функции на държавата и Църквата са се променяли незначително. Нещо повече – забележителният икономист и социолог М. Вебер служейки си с общоизвестни емпирични данни, доказва, че протестантските държави се отличават с по-високо и по-стабилно икономическо развитие от останалите, благодарение на създадената от Църквата силна традиция на стопанска предприемчивост, материален успех и търговия. Религиозната строгост дълбоко и резултатно прониква в частния и публичния живот на хората и служи като преграда за избуяването на негативните страни на пазарните дефекти. Това недвусмислено доказва, че съществува пряка връзка между Църквата и създаването на необходимите обществени навици. Неслучайно англичаните се смятат за откриватели на трите велики неща: благочестието, търговията и свободата.

Постепенното ограничаване на регулативните функции на държавата и Църквата и разширяването на пазарната свобода предизвикват дисбаланс между традициите и промяната. По-скоро има само привидно равновесие между факторите на приемственост и промяната, тъй като се дава предпочитание на последната. Елементите на спонтанния ред се превръщат в правила за поведение, където няма място за трансцендентното измерение, където отсъства духовната ценност или тя се приема като безпредметна. Това са по-скоро вътрешни фактори, които предизвикват разкъсване на връзката между държава, религия и пазар и ги отдалечават.

В отделните държави влиянието на външните и вътрешните фактори е различно. Едно е то в държавите от т.нар. "център", друго – в държавите от полупериферията и периферията. При построяването на съответните модели за социално-икономическо развитие не трябва да пренебрегваме тези съществени страни от развитието на обществото в условията на пазар. Затова може да се каже, че са възможни различни модели на капитализма, а някои говорят за различни капитализми. По всяка вероятност те ще се различават по най-важните показатели за обществената и политическата удовлетвореност, а не толкова по икономическите си постижения. Последните постепенно ще се превръщат в средство, а не в цел на развитието. Това навежда на мисълта, че фундаменталните свойства и проблеми на капитализма ще си останат едни и същи навсякъде. Ще се променя само способността за приспособяване.

Защо е необходим християн-социалният икономически модел - ХСИМ?

Става ясно, че пазарът, освен изгода, си има и цена, която може да се окаже понякога твърде тежка. Означаваш ли това, че трябва да го заменим? А с какво да го заменим? Именно в процеса на търсене на отговор на тези въпроси през последните десетилетия се наблюдават различни модели на обществено устройство, които или подценяват, или надценяват ролята на пазара, религията и държавата, но в много малко от тези модели е налице съобразяване с комплекса от външни и вътрешни фактори, обуславящи връзката и взаимоотношенията помежду им. Опирайки се на постиженията на "социалното пазарно стопанство" (СПС), ние смятаме, че "християн-социалният икономически модел" (ХСИМ) е едновременно негово продължение и усъвършенстване. Този модел става все по-необходим, тъй като обществото е изправено пред дълбоки технически, икономически и социо-културни проблеми. То продължава да се диференцира: нарастват непостоянните трудови отношения; появява се модерният трудещ се в сферата на услугите; човекът със свободна професия застава редом до служителя от обществените услуги; заетият с почасово работно време се нарежда до чиновника и т.н.

Проследявайки обществено-икономическото развитие на развитите индустриални държави, установяваме че се променя възрастовата структура на населението, а заедно с нея и поради това се изменят ролята на мъжа и жената в семейството. Егоизмът стана повсеместен, а ценностите релативират и започват да надделяват идеите, че е позволено онова, което е приятно, че е добро това, което е полезно. Икономизират се социалните отношения и хората се оценяват според тяхната полезност. Все повече се забелязва отсъствието на

обединяващата сила на религията, и то във време, когато хората все повече имат нужда от Християнската църква. Все по-ясно се осъзнава, че спонтанните механизми не могат да осъществят всички благодеяния и да заменят екзистенциалните и трансцендентните мотивации в човешкия живот. Става ясно, че общество, което се гради предимно на свободния пазар, е лишено от духовна субстанция, от онзи сбор от правила, в които трябва да вярваме, без да е нужно да познаваме тяхното трансцендентно измерение. Тези слабости както на "смесената икономика", така и на СПС в определена степен се дължат на тяхното "отваряне" съобразно с промените в световното стопанство.

С цел отстраняване на тези съществени дефекти, ние смятаме, че СПС може да се трансформира в ХСИМ. Дали това не е безнадеждно наивен, утопичен модел? Дали е приложим както в страните от "центъра", така и в тези от полупериферията и периферията?

Според нас ХСИМ се явява продължение на СПС на качествено по-високо ниво и има следните предимства пред него. Той цели да установи пряка връзка между културата и цивилизацията като две страни на едно и също явление. Това предполага ново отношение между хората, между хората и природата, основани на християнския хуманизъм. Това е модел, основаващ се на християнската хуманистична цивилизация, който трябва да се освободи от прекалената прагматична нагласа и от подценяването на духа. В него е залегнало схващането, че благодарение на религията, пазарът ще стане отново чувствителен към добродетелта, вярата и трансцендентните потребности. Чрез това разбиране за общественото устройство ще се примирят устремът към максимизиране на печалбата и духовното общуване с трансцендентното. Когато те се противопоставят, тогава се възраждат алчността, склонността към егоизъм, възражда се грехът. Смятаме, че чрез този модел ще се съдейства за преобразяване на човешката личност, така че у всеки да се подхрани "човешкото". Основавайки се на високите технологии, чрез този модел се цели да се създаде един подреден свят, разумно организирана житейска среда, която напълно да замени своенравната обърканост на природата, да се намали дисбалансът между местния ред и глобалното безредие, които са застрашени от ново неравновесие. Благодарение на този модел хората ще се насочват към избягване на рисковете и ще се научат да ги управляват. Този модел, с други думи, ще спомогне за разрешаване на проблемите, които са резултат както от технико-икономическото развитие, така и от скъсването с религията.

Чрез използваните досега модели напредналите държави създават местен ред, за сметка на нарушаване на общия ред. Затова индустриалното общество не е подходящо за универсализация, защото води до задълбочаване на различията с останалите страни и до превръщането им предимно в източник на ресурси и храна. В условията на глоболизиращото се общество смятаме за напълно възможно избягването на изтъкнатите съществени недостатъци чрез ХСИМ.

Когато пазарът функционира, ограничаван от произтичащите от религията морални критерии, то неговите действия ще гравитират около определен духовен център; тогава пазарните механизми и правила ще се изпълнят със съдържание, което произтича от дълбините на човешката култура, а християнските ценности ще се превърнат в стабилизираща сила. На обединяването на държавата, религията и пазара се основана изграждането на ХСИМ.

ХСИМ е модел за дългосрочно развитие на обществото, защото се свързва с изграждане и отстояване на ценности не само на едно поколение, както е при "смесената икономика" или при СПС. Обръщайки се към изконните християнски ценности и възродената роля на Църквата, този модел държи сметка за наследството, което ще оставим на поколенията след нас, на бъдещето на човечеството.

ХСИМ е динамичен модел, който като своя предшественик, СПС, ще се подлага на постоянни промени в условията на отвореност на обществото. Този модел гледа на човека като на неповторима личност, която зависи от общността и е способна да живее в нея, като по този начин се обогатява. Както християнското учение, и ХСИМ се обявява срещу прекомерния култ към индивида и признава равнопоставеността между общността и личността. В този дух се подлагат на критика съвременното потребителско общество, фетишизирането на растежа, несправедливото разпределение на богатството. Той предупреждава съответните институции за онези опасности, които съпровождат глобализацията се капитализъм. Човешкото достойнство не зависи от произхода, цвета на кожата, религията, пола или от някакви физически недъзи. ХСИМ възприема идеята за християнския образ на човека, свързан с основните християнски ценности – свобода и отговорност, солидарност и субсидиарност, справедливост.

ХСИМ има за фундамент демократичната правова държава; тя е в служба на всички, които са верни на закона. Монополът на властта принадлежи на държавата, стремяща се към отворено общество, съпричастно на новото, без да се отрича утвърденото. Взема страната на слабите и онеправданите, на тези, които не могат да се справят сами, и се стреми да им окаже съдействие благодарение на традициите и опита. Това е солидарно общество, което се организира за противодействие на неправдите. В това отношение то повтаря изискванията на СПС и ги приспособява към глобализиращата се икономика.

ХСИМ вплита много по-непосредствено функциите на Църквата в тези на държавата. При СПС това се свежда предимно до контрола и спазването на етичните норми в обществото. При този модел се оформя много по-голямо поле между държава, пазар и Църква, гарантиращо съблюдаване както на задоволяването на материалните, така и на духовните потребности на всеки отделен член и на цялото общество. Възприема се разбирането, че обществото има бъдеще, когато умело съчетае библейската мисия за формирането на света с библейската повеля да се съхрани творението.

ХСИМ не отрича и не ограничава пазара, но е за контролиране и премахване на възникващите дефекти. Този модел възприема конкуренцията като задължителен атрибут на пазара, като общовалиден негов елемент, но същевременно подчертава нуждата от ред. Затова няма да е погрешно, ако се каже, че в него се застъпва идеята за организирана, дълбоко демократична конкуренция. Тя ще позволи да се овладее потенциалът от конфликти между околната среда и икономиката, който безусловно се отразява върху индивидуалната свобода.

Динамичното изменение на връзката между държава, Църква и пазар позволява на ХСИМ много по-голяма адаптивност и преодоляване на такива слабости, като по-трудното нагаждане на производствения сектор спрямо по-интензивната конкуренция и изграждането на модерна структура на икономиката, характерни за СПС.

ХСИМ поставя производството и потреблението на еднаква плоскост, без акцент или пренебрегване на коетно и да било от тях. Това се дължи на по-различното виждане относно задоволяването на човешките потребности. Целта е да не се пренебрегват духовната и физическата страна, които са части от едно цяло. В този смисъл се критикува потребителското отношение към живота при СПС, което декларира, че се стреми към благоденствие на своите граждани.

ХСИМ не възприема стремежа към непрекъснато увеличаване на темповете на икономически растеж. Вместо това се издига идеята за разумност и достатъчност в процеса на задоволяване на материалните потребности и реструктуриране и пренасочване на общественото стопанство съобразно с водещата роля на духовните потребности.

ХСИМ защитава възгледа, че обществото се нуждае от изработване на принципи за справедливост, за да се поддържат неговото сцепление и стабилността му чрез определяне на правила и задължения и подходящо разпределение на социалните изгоди. Това означава, че обществото трябва да осигурява на всеки индивид по-голяма свобода, без да се засягат свободите на останалите граждани.

ХСИМ се основава на християнските ценности, оказващи по безспорен начин въздействие върху тази група от фактори, които имат системообразуващ характер. Поради това смятаме, че докато СПС се свързва с по-ранната фаза на индустриализацията, то ХСИМ се осланя предимно на човешките знания, човешкия капитал, информацията и, разбира се, на християнските ценности. Той възприема повече от концепцията на Ерхард, отколкото от модифицираното СПС и затова пред хората се поставят по-висши духовни задачи, свързани със саморазвитието на свободната личност, използването на свободното време, защитата на околната среда. Тъкмо поради тази причина идеята за "формираното общество" стои много по-близо до идеята за "разумна достатъчност". Досегашният опит от последните години показва, че цялата съвкупност от средства и възможности, които са предоставени на човека, ако не се направляват от нравствена позиция и не се подчиняват на истинското благо на човешкия род, се обръщат лесно срещу самия него и го потискат.

ХСИМ възприема схващането на СПС, че неравенствата са допустими, възможни и морално оправдани, когато донасят полза на мнозинството и подобряват състоянието на най-бедните. Говорейки за равенство, трябва да разбираме равни възможности при свободен избор на работа и чрез еднакви шансове за образование и култура на хората с еднакви способности.

С оглед предотвратяването на негативното натрупване на собственост и власт, които могат да подкопаят съответните институции, ХСИМ препоръчва използването на системата на прогресивните данъчни ставки, защото тези, които притежават власт на пазара, не бива да имат пълна свобода. Те се нуждаят от контрол.

По подобие на СПС, препоръчваният от нас модел разграничава проблема за ефективността от този за равенството и търси компромис между двете противоположни цели – на ефективност при разпределение на ресурсите и на справедливост при разпределение на доходите.

Все повече световните икономически процеси се изплъзват от влиянието на държавата и пораждат противоречия, надхвърлящи националните граници. Затова се търси адаптиране на модела както за страните от "центъра", така и за тези от полупериферията и периферията. Според нас развитите индустриални

държави трябва да се насочват към "достатъчност" и задържане на темповете на икономически растеж. В същото време в останалите държави моделът препоръчва да се търсят подходящи фактори, съдействащи за икономическото догонване на държавите от полупериферията и центъра.

Независимо от степента на развитие, ХСИМ разглежда труда като дейност, благодарение на която всеки човек получава възможност да участва в обществото. Затова всеки трябва да има правото да упражнява труд, който не накърнява неговото човешко достойнство. В този аспект безработицата е грубо нарушаване на справедливостта и е необходимо тя да бъде сведена до нивото на т.нар. "естествен темп на безработица". ХСИМ трябва да се ориентира към създаване на работа за всички трудоспособни членове на обществото, към създаване на нови работни места, водени от идеята за рационалност, полезност и ефективност.

ХСИМ е за плурализъм във формите на собственост с приоритет на частната собственост, която най-добре защитава интересите на собственика. В същото време защитава "системата на участие", която има традиция при социалното пазарно стопанство и води до обща отговорност, подобряваща разделението на труда, намаляваща функционалните загуби от конфликтите и допринасяща за повишаване на ефективността. ХСИМ възприема положително и практиката за колективните споразумения (тарифните договори) между синдикати и предприемачи, благодарение на която договарянето на възнаграждението е дело на работниците и работодателите, без да е необходима държавна намеса.

ХСИМ възприема идеята, застъпвана и от СПС, че капиталът и собствеността трябва да се подчинят на по-висши цели от стремежа за печалба. Затова и при двата модела не се насърчава безгранично свободната конкуренция, а се определят правила на играта "Fair play", които са динамично променящи се. Когато се увеличи пазарната деформация, се увеличават правилата на играта, а когато се задушава стопанската инициатива от тяхното прилагане, те се ограничават. В случая се възприема принципът, че който има възможност да отговори на търсенето чрез по-евтини и по-добри стоки, не може да бъде възпрепятстван от никакви форми за ограничаване на конкуренцията.

И двата модела са в служба на всеобхватното благо – материално, културно, политическо и религиозно, и особено на почитането на Бога. В този дух и двата модела насърчават децентрализирането на грижите за социално слабите чрез включването на Църквата, на милосърдни организации, доброволни групи и др. Успоредно с изтъкнатата еднаквост, ХСИМ се стреми да постави авторитета на религията в подкрепа на пазара, защото се осъзнаваме, че без религиозното измерение и без дълбоките културни корени, свободният пазар няма да успее да устои на етатизма. Именно поради своята религиозна индиферентност възникващите противоречия при пазарната икономика придобиват антагонистичен характер. В потвърждение на това схващане, ще си послужим с виждането на Кристол, според когото "... главната заплаха за буржоазното общество не са новите обществени и икономически течения, а смъртта на Бога". ХСИМ ще продължава традицията на СПС да стимулира и да осигурява добър шанс за малките и средните предприятия, които гарантират функционирането на динамичната конкуренция и са опората на обществото.

Чрез съпоставката между СПС и ХСИМ се опитахме да подчертаем приемствеността на двата модела и същевременно да изтъкнем по-голямата

адаптивност на втория модел спрямо динамичните промени в глобализиращата се световна икономика.

Нови приоритети и растящи трудности при изграждането и практическото прилагане на християн-социалният икономически модел - ХСИМ

Изредените по-горе предимства на ХСИМ ще позволят на политиците по-ефективно да защитят задоволяването на потребностите в съответната държава. Ние смятаме, че е безотговорна тази стопанска политика, в чиято основа лежат цели, които са чужди на стопанството, и която преследва единствено политически намерения – или да печели гласове, или да нанася щети на политическите си противници. Затова, опирайки се на препоръчвания от нас модел, на своята компетентност и на икономическите факти, правителството трябва да се стреми към отговорност пред народа и избирателите си. То непрекъснато трябва да следи за спазването на принципа на субсидиарност, което ще рече, че е длъжно да предостави възможност на отделната личност и на различните социални образувания да се справят със собствени сили и само когато те са затруднени, тогава да се намесва държавата. Тоест, ХСИМ възприема разбирането на социалното пазарно стопанство по този въпрос, което може да се изрази лаконично по следния начин: толкова лична отговорност, колкото е възможно, толкова държавна намеса, колкото е необходимо.

Когато дадени обществени сфери или предприемачески системи са слаби или са в начален етап на възникване, държавата може да поеме представителни функции, стига те да са подчинени на общото благо. Те трябва да са максимално ограничени във времето, за да не отнемат дългосрочно компетенциите на съответните среди и да не разширяват необосновано обхвата на държавната намеса. С това би се ограничила както икономическата, така и гражданската свобода. Презумпцията е в полза на правото на личността да упражнява свободна дейност, докато намесата на държавата носи предимно доказателствена тежест.

Трудност за ХСИМ е изграждането на справедливи институции, тъй като не са редки случаите на разминаване между нормите, създадени от тях, и правилата за справедливост, отстоявани от модела. Пример за това са случаите, когато семейните връзки изместват нормата за равнопоставеност пред закона. Тогава етосят създава институции, които имат повече уважение към правилата на семейната принадлежност, отколкото към правилата на справедливостта. Да вземем друг пример: държавата трябва да се бори с антисоциалните тенденции и да противостои на силите, породени от конкуренцията, които нарушават равновесието. Когато властта на държавата не е контролирана и ограничавана от подходящи институции, тя може да се превърне в държавен деспотизъм и диктатура. В едно динамично променящо се общество на управляващите не е лесно постоянно да се стремят да възстановяват нарушеното равновесие между силите. Затова в предлагания от нас модел се набляга изключително много на тези ценности, свързани със стопанския ред, които трябва да се превърнат във вътрешно присъщи на съвестта на гражданите. Поведението на хората трябва да се синхронизира със ценностите, така че личният интерес да не задуши

стремежа към по-висши ценности. В това отношение ХСИМ възлага големи надежди както на стопанските, така и на морално-културните институции. Тук е особеното призвание на Църквите да служат на тази синхронизация и да я улесняват. Това не бива да се тълкува като несъвършенство на модела, защото винаги съществува непълно покритие между идеала и стопанската политика. Едно е много важно – стопанската политика трябва да се реализира в съчетание със социалната, трудово-пазарната, семейната, образователната и екологичната политика. По този повод Д. Папандреу, митрополит на Швейцария и екзарх за Европа на Вселенската патриаршия, отбелязва: "...Сътрудничеството на Православните църкви, особено в източноевропейското пространство, ще заработи само тогава, когато то се осъществява без притворство, а искрено и единодушно, и то не само за да се направи съвместната духовна борба по-действена, но също така за да се освободи националната памет на православните народи от обременяващите противоречия на историческото минало – били те справедливи или не". В обръщението на екзарха по-нататък се признава, че днес "Православните църкви в Източна Европа са изправени при изпълнението на техните задачи пред сериозни икономически проблеми, защото те не само са въввлечени в тежката икономическа криза на своите народи, но и трябва да организират поновому силите си, за да посрещнат належащите душепастирски нужди". Християнството трябва да засили още повече своето реално желание за изграждането на един свят, който да се свърже отново с корените на духовната си идентичност, но който невинаги е готов да се откаже от постиженията на модерната цивилизация, дори и когато те пречат на неговото развитие. Затова Д. Папандреу смята, че "Третото хилядолетие има за задача да освободи човека от робското благоговееие пред собствената му автономия, за да му разкрие новите хоризонти в отношението му към Бога и света".

За да преценим дали ХСИМ ще работи ефективно, е нужно да следваме съвета на Д. Йъргин в "Командните висоти" и да проследим изпитанията, които ще оформят мнението ни както за функционирането на пазара, така и на модела в пазарни условия.

Дали ХСИМ ще доведе до увеличаване на богатството на обществото? Какво всъщност формира неговата ефективност и как се измерва качеството му? Дали чрез този модел ще се подобри качеството на живот, дали ще се предлагат по-добри стоки и услуги, ще има ли повече работни места, ще бъде ли успешна борбата с бедността – това са все въпроси, очакващи положително разрешение в процеса на функциониране на модела.

Действителен критерий за качеството на живот в едно общество са свободната конкуренция между социалните програми, нарастването на обществените блага, трудовата заетост и благополучието на гражданите. Това показва, че качеството на живот далеч не се изчерпва само с количеството на материалните блага. Без да ги подценяваме, смятаме, че днес в качеството на живот все по-голямо значение придобиват духовните потребности на хората, които са свързани с културата, образованието, с духовната същност на отделната личност и на обществото като цяло. Напълно възприемаме позицията на Фр. Бейкън, според когото, без общото благосъстояние индивидуалното благополучие е невъзможно; затова той го издига във висше благо. Дж. Стюард Мил от своя страна си поставя задача да установи кое е основното благо на социалния морал и се спира на необходимостта всеки човек да знае какво е

добро и какво – зло. Така ще може да постъпва справедливо и морално. И двамата изтъкнати учени са прави – всеки за себе си, от което става ясно, че понятието “качество на живота” притежава множество характеристики, които невинаги се хармонизират помежду си. Както от научната литература, така и от развитието на общественото стопанство през последните десетилетия все по-определено се разбира, че размерът на обществените блага, както и тяхното нарастване не могат да се впишат само и единствено в съдържанието на понятието “качество на живот”. Дискутираният въпрос за ограниченията на растежа и за границите на неговото разширяване провокират ново разбиране за нарастването на общественото благо. Все по-остро се критикува идеята за институционализиране на икономическия напредък, защото това води до сериозно влошаване на базата на живота в бъдеще, защото застрашава с изчерпване на основните стратегически суровини. Критикува се идеята за достигане на вътрешните граници на икономически растеж във високоразвитите индустриални държави, което би ускорило и задълбочило световната икономическа криза.

Ние споделяме тази гледна точка, затова в ХСИМ е заложена “достатъчност”, вместо поддържане на високи темпове на икономически растеж. Това се отнася предимно до материалното производство, без да се засягат останалите сфери на дейност. Едно реструктуриране на икономиката в полза на разширяващата се извънпроизводствена сфера и по-специално – сферата на услугите – ще създаде възможност за разкриване на нови работни места, за упражняване на естественото право на труд от всеки трудоспособен гражданин.

В предлагания модел се застъпва схващането, че не бива да се пречи на съзидателната човешка дейност, а по-скоро тя трябва да се насочва в онези сфери, които благоприятстват подобряването на качеството на живот. Затова основна грижа на институциите, заети с реализацията на модела, трябва да бъде контролът над този процес и едва след това да се упражнява контрол над разпределението. За разлика от предходните модели, свързани повече от необходимото с отварянето на икономиките, ХСИМ ще развива дейности, които ще създават, вместо да съкращават работни места. От една страна, ще се ограничават темповете на икономически растеж в развитите индустриални държави, което безусловно ще бъде придружено от структурни промени в икономиката, а оттам – и до съкращаване на работна сила. От друга страна, ще се развиват дейности от духовната сфера, където ще се откриват нови работни места и ще се пренасочат освободените работници. Така ще се реши противоречието между изпреварващото съвкупно предлагане и съвкупното търсене, което съпътства процеса на развитие на индустриално развитите държави.

В развиващите се страни от периферията трудовата дейност трябва да се пренасочи от добиващите отрасли, доставящи суровини за индустриално развитите държави, към леката промишленост, нематериалното производство и духовната сфера. По този начин ще се погълне значителна част от бързо растящата трудоспособна част от населението и ще се решат проблемите с ограничаването на безработицата и бедността. Все по-голяма част от хората в развиващите се държави започват да се числят към средната класа. Нейното абсолютно и относително нарастване е доказателство за намаляване на имущественото неравенство между хората. Учените са изчислили, че ежегодно населението на земята нараства с 83 милиона, от които 82 милиона живеят в

развиващи се държави. Това доказва по безспорен начин, че ХСИМ за тях е безалтернативен. Благодарение на координираната работа на държавата и пазара там ще се инвестират необходимите средства в здравеопазването, образованието, науката и културата, социалната сигурност. Благата, здравето и социалният статус – това са най-важните, но не и единствените цели на модела. Държавните и обществените институции трябва да изградят правилата, позволяващи инвестираните средства да постигнат по-високи цели като използват рационално наличните ресурси.

Грижа на ХСИМ е не само благоденствие чрез изменение на благата, подобряващи качеството на живот, но и осигуряване на справедливост. Тя се свързва както с възможност за реална преценка на света и собственото място в него, така и с представата за честността и справедливостта на системата, в която живеем, в това, дали има равество, честна игра и възможност за всички членове на обществото да вземат участие в икономиката, дали всички имат достъп до правото на собственост.

Предизвикателство пред бъдещето както на развитите, така и на развиващите се държави е решаването на задаващия се демографски проблем. Той е свързан, от една страна, с производството, което е "рахитично" и не може да осигурява толкова работни места, колкото са трудоспособните млади хора. Безработицата ражда още по-голяма бедност. Бедността изтласква на повърхността всички пороци, между които безделието, кражбите, убийствата, проституцията, от своя страна създават екстремизма, тероризма, а те политическа и икономическа нестабилност. Слабата икономика е съпроводена със слаба държавност и нисък морал. Липсата на задръжки превръща раждаемостта в неконтролируем проблем. Това застрашава както съответната държава, така и останалите, защото либерализираните икономики увеличават миграционните потоци и внасят пороците, политическите и социалните конфликти заедно с емигрантите в другите държави. Не случайно се появяват много песимистични и крайни мнения като това на Дейвид Хейл, според когото величината на очакваното фискално предизвикателство от нарастването на армията на пенсионерите поради застаряване на населението е може би войната.

Пред ХСИМ стоят за решаване такива трудни въпроси, като този за намиране на необходимите средства за пенсионерите и за здравеопазването. Каква част от тези средства ще се поеме от държавата и каква – от частния бизнес? Как да се защитят интересите на възрастните, без да се засегнат интересите на работещите? Кои задължения ще се поемат от данъците и кои – от доходите? Тези въпроси заслужават специално проучване, защото през следващото десетилетие от XIX в. те ще се превърнат в основна пречка за развитието както на индустриалните, така и на развиващите се държави.

Следващото предизвикателство пред ХСИМ е поддържането на идентичността в условията на глоболизиращата се икономика. То произтича от различните ценности, които се застъпват в отделните страни. Едни издигат на преден план социалните задължения, други – отговорностите, а трети – религиозните ценности. Ако се вгледаме по-внимателно в механизма на "спонтанната" еволюция, ще открием, че равновесието между факторите на приемственост и промяната е само привидно, тъй като доминира промяната. Именно еволюционните процеси и заложеното в тях движение са основен източник за устойчивите правила на поведение и техен най-висш съдник. Това трае

дотогава, докато самите правила не притежават силата да се самосанкционират.

Приемствеността и цивилизационната стабилност са вътрешно присъщи на ХСИМ. Това съвсем не означава, че му е присъщ консерватизмът. Напротив, духовният живот, чувството за принадлежност към общността, моралните потребности, трансцендентните преживявания ще ни се отплатят, ако им се доверим. Ние смятаме, че пазарните принципи и механизми нямат достатъчна духовна субстанция, нямат сбор от правила, в които да вярваме, без да познаваме тяхното трансцендентно измерение.

Смятаме, че когато пазарните действия, ограничавани от произтичащите от религията морални критерии гравитират около някакъв духовен център на пазарното общество, то пазарната стихия ще даде плодове. Те се изразяват преди всичко в действия, лоялни спрямо съществуващите обществени ценности, които ще утвърдят тяхната прокапиталистическа ориентация. Именно тогава пазарните механизми и правила няма да са само механизми, а ще се изпълнят със съдържание, произтичащо от дълбочинните пластове на човешката култура. Индустриално развитите държави с широко отворена икономика, въпреки появяващите се противоречия, могат много по-бързо и по-безболезнено да ги разрешат с помощта на модела, защото имат достатъчно създадени богатства за разпределение. Много по-сложно е при развиващите се стопанства, които няма какво да разпределят, освен бедност в условията на свободен пазар. Затова моделът ще стимулира първо процеса на създаването, а след това на разпределението на благата. Страните от Източна Европа, по-силно от всички останали чувстват необходимост от разширяване на пазара, от предаване на държавните предприятия в частни ръце. Когато липсва необходимата подготовка за това, има опасност от злоупотреба от страна на богатите хора, тъй като предаването на предприятията в частни ръце невинаги се извършва "прозрачно". Приватизацията, осъществявана без упражняване на контрол, по-скоро разпалва недоволствата, отколкото да стимулира частната инициатива и богатството на обществото. Свидетели сме на подобни негативни процеси и в нашата страна, където приватизацията е съпроводена с бурни скандали, корупция, фалит на предприятия, загуба на много работни места, увеличаване и разширяване на бедността. Вместо дифузията на собствеността, която се очаква в резултат от приватизацията, вместо появата на средна класа и нарастване на доверието в системата, липсата на ефективна законова система и прозрачни правила, по които да действа икономиката, съдейства за разгръщане на корупцията, която е смъртен враг на това доверие. Така плодоносното семе на приватизацията се оказва хвърлено в неподготвена почва. Ето защо смятаме, че ХСИМ, който разчита на тристранното въздействие – държава, Църква и пазар, – ще съумее да отключи нови възможности за укрепване на нравствената основа на доверието, върху която се уповава пазарът. Благодарение на прозрачните правила, пазарната свобода няма да се превърне в хаос. Доверието към пазара и уповаването на пазарните принципи ще улеснят решаването на проблемите със справедливостта, от една страна, и с бедността – от друга.

ХСИМ е пряко свързан с проблема за опазване на околната среда. Това се вижда от нагласата за "достатъчност" в производството и пренасочване на ресурсите на обществото от развитите индустриални държави към извънпроизводствената сфера, което е много по-рационален начин за

използване както на човешкия капитал, така и на останалите ресурси на обществото. В същото време високите стандарти за защита на околната среда ще важат както за местната дейност, така и за световното стопанство. Тази благородна идея в условията на пазар е свързана с големи разходи, които отслабват и без друго разклатените икономики на страните, отказали се от централното планово стопанство и поели пътя към пазарната икономика. Трудностите, с които ще се сблъска прилагането на модела, произтичат и от това, че не могат справедливо да се поделят разходите, свързани с решаването на такива екологични проекти, които надхвърлят границите на националното стопанство. Такъв е например спорът в Киото между развитите и развиващите се държави. Призивът за съобразено с екологията производство, отправен към развиващите се държави, се приема от тях не като загриженост, а като намеса, защото така им се пречи в борбата с бедността. Затова този процес с основание започва най-напред от индустриално развитите държави, които първи ще трябва да прилагат и да се съобразяват с екологичните норми на производство. В помощ на правителствата на тези държави се изправя и Църквата, за да защити живата и неживата природа.